

De creatieve destructie van het socialisme

Henk W. Plasmeijer

De recente stroom publikaties over marktsocialisme is opmerkelijk. Kort na elkaar verschenen de opstellenbundels van Julian Le Grand en Saul Estrin (1989), Pranab Bardhan en John Roemer (1993) en Frank Roosevelt en David Belkin (1994). John Roemer (1994) publiceerde een monografie over het onderwerp. Na al die jaren waarin het democratische socialisme kampte met geloofwaardigheidsproblemen en waarin de teloorgang van het bureaucratische socialisme volstrekt duidelijk was, hebben moderne socialistische economen nu kennelijk een centraal thema gevonden om hun debatten omtrent een meer rechtvaardige economische orde te structureren. Hervonden eigenlijk, want Oskar Langes blauwdruk van het marktsocialisme stamt uit de jaren dertig (vgl. Lange, Taylor, 1938).

Of een modern debat over marktsocialisme relevant is, hangt mede af van de betekenis die men zal toekennen aan de blauwdruk. In de tijd van Lange, een periode doortrokken van een naïef optimisme en pessimisme, was die betekenis vanzelfsprekend. Zijn theoretisch marktsocialismemodel was een scenario voor een toekomstige alternatieve economische orde. Wij zijn die naïviteit kwijtgeraakt en denken bij blauwdrukken voor de toekomst nog slechts aan flankerende rampenscenarios. Dit neemt natuurlijk niet weg dat blauwdrukken zoals die van het marktsocialisme onmisbaar zijn als het gaat om het doordenken van een visie op de samenleving. Dit geldt zowel voor de ethische en economische grondslagen daarvan als voor de middelen om deze visie aanvaard te krijgen.

Ons gebrek aan vertrouwen in blauwdrukken voor een toekomstige economische orde is zeker geen gemis. Want wat we daarmee zijn kwijtgeraakt zien we onmiddellijk als we even stilstaan bij de naïviteit waarmee in de jaren dertig zowel voor- als tegenstanders het bureaucratische socialisme tegemoet

traden. Laten we het nu eens een keer niet hebben over de *fellow travellers*, maar over de als conservatief bekend staande Joseph Schumpeter. Die lezers die na de debatten in de nummers 17(2) en 17(4) van dit tijdschrift nog eens hebben nagekeken wat Schumpeter zelf in *Capitalism, Socialism and Democracy* te melden had over creatieve destructie, waren ongetwijfeld van hun stoel getuimd als ze per ongeluk het boek hadden opengeslagen op bladzijde 167. Achteraf valt het nauwelijks te geloven dat hij de daar gestelde vraag '*Can socialism work?*' retorisch bedoelde en dan ook onmiddellijk beantwoordde met: '*Of course it can*'. Want Schumpeter leeft in onze herinnering vooral voort als de man die de rol van de entrepreneur heeft beklemtoond. In een markteconomie is het de entrepreneur die op zoek gaat naar nieuwe mogelijkheden om produktiefactoren te combineren. De daarmee verbonden concurrentievoordelen brengen een proces van creatieve destructie op gang. En precies het ontstellende gebrek aan creatieve destructie en dynamische efficiëntie zien wij nu juist als een van de hoofdoorzaken van de systematische uitholling van de economieën van het bureaucratische socialisme.

Het zijn waarschijnlijk de naïviteit ten aanzien van de blauwdruk en de beperkingen van de typisch Schumpeteriaanse innovaties op de economische theorie geweest, waardoor de geschiedenis een loopje kon nemen met de verwachtingen van deze grote man. Socialisme was voor hem een model. De belangrijkste componenten daarvan waren Enrico Barones uitwerking van de algemene evenwichtstheorie en Max Webers *Idealtypus* van de bureaucratie. Het in beginsel statische Baronemodel laat zien dat indien een centrale planner over voldoende informatie beschikt, het socialistische evenwicht volstrekt equivalent is aan een evenwicht onder *laissez-faire*. Friedrich Hayek kwam met de tegenwerping dat deze planner voor een onmogelijke taak staat omdat het informatieprobleem onoplosbaar is. Schumpeter veegde dit onder de mat met onder meer het argument, dat in het Baronemodel planning neerkomt op herhaling. Werkelijke dynamiek komt volgens hem altijd voort uit produkt- en procesinnovatie en het openleggen van nieuwe afzetmarkten, kortom door het creëren van nieuwe schaarsteverhoudingen. De verwachting dat deze dynamiek onder het socialisme voorspelbaar wordt, baseerde hij op Webers bureaucratietheorie. Kort gezegd wordt in het *Idealtypus* van de bureaucratie getracht om organisatie doelstellingen door middel van formalisering van regels te bereiken. In het model van Schumpeters socialistische onderneming is de innovatieve activiteit georganiseerd overeenkomstig bureaucratische rationaliteit en ondergebracht in afdelingen voor research en development en consumentenonderzoek. Verandering, met andere woorden, is dan aan formele regels gebonden en wordt daardoor in belangrijke mate voorspelbaar.

In Schumpeters naïviteit ten aanzien van de blauwdruk weerspiegelt zich als het ware de tijdgeest. Hij had niets met het socialisme en zag de toekomst

met zorg in. Sterk beïnvloed door met name de Austro-Marxisten, geloofde hij in geschiedeniswetten. Hij dacht, en aarzelde niet om daarbij naar Karl Kautsky te verwijzen, dat de groei van *big business* de voorwaarden schept voor een socialistische organisatie van de produktie. De grote depressie, de tweede wereldoorlog en later de perikelen van de wederopbouw hadden bij hem een hartgrondig pessimisme veroorzaakt over de bestaansmogelijkheden van het kapitalisme. 'Can socialism work?' was voor hem zoals voor zoveel tijdgenoten de vraag of in de toekomst enig economisch systeem adequaat zou kunnen functioneren. En 'of course it can', want waar had de mensheid anders moeten blijven?

De naïviteit, waardoor economen in de jaren dertig een theoretische blauwdruk konden aanzien voor het model van een toekomstige economische orde, is niet geheel vrij van zelfoverschatting. Juist Schumpeters model is in dit opzicht illustratief. De ironie van de geschiedenis wil namelijk, dat de naïviteit van diens blauwdruk voor een belangrijk deel bleek te schuilen in de grote beperkingen van zijn theorie van de entrepreneur. Zij schuilt dus in wat wij zien als zijn grootste bijdrage aan de economische literatuur. Deze entrepreneur was volgens Schumpeter een menstype. In elk exemplaar van dit type ballen zich innovatieve kwaliteiten samen, waarover andere individuen niet of in veel mindere mate beschikken. De kwestie hierbij is, of dit hele idee van menstype niet een naargeestig bijproduct is van de vooroorlogse tijdgeest. Ten eerste, de motivatie om entrepreneurskwaliteiten tot gelding te brengen is die, welke economen al jaren toeschrijven aan iedereen. Die motivatie typeerde Adam Smith in de *Wealth of Nations* (Book II, ch. 3) als:

...the desire of bettering our condition, a desire which, though generally calm and dispassionate, comes with us from the womb, and never leaves us till we go into the grave.

Ten tweede, het feitelijke gedrag van Schumpeters entrepreneur verschilt eigenlijk niet zoveel van dat van alle andere individuen. Tenminste, als we Alfred Marshall mogen geloven. Iedereen zoekt volgens deze laatste naar een quasi-rent, dat wil zeggen een extra beloning voor de produktiefactor die men aanbiedt. Dit kan in beginsel op drie manieren. Men speurt naar markten met een vraagoverschot. Men tracht zodanig belemmeringen op te werpen dat de vraagprijs structureel hoger blijft dan de aanbodprijs. En men zoekt een concurrentievoordeel door te speuren naar nieuwe toepassingen voor produktiefactoren. Het zijn drie alternatieve strategieën en de middelen die men voor elk van deze inzet hangen af van de kans op succes. Er is geen enkele reden om in dit verband van een menstype te spreken. Wellicht is de een wat handiger in de derde strategie zodat hij een beetje op Schumpeters held lijkt. Maar als de opbrengsten op *rentseeking*, dit is de tweede strategie, zodanig hoog zijn dat de middelen voornamelijk in die richting worden aangewend, zijn de kwaliteiten van dit 'menstype' niet schaars en zal hij zich

moeten omscholen.¹

Het antwoord op Schumpeters vraag '*Can socialism work?*' werd met betrekking tot het bureaucratische socialisme '*of course it can not*'. Aan creativiteit was in de voormalige Sovjetsystemen geen gebrek en evenmin aan entrepreneurskwaliteiten. Deze lieten zich echter niet 'rationaliseren' tot een bureaucratische *Durchsetzung neuer Kombinationen*. Integendeel, het bleek dat men massaal de aanwezige innovatieve kwaliteiten kon richten op andere strategieën om quasi-rents binnen te halen. De door Schumpeter zo bewierookte entrepreneurs waren voornamelijk op deze terreinen werkzaam. De condities daarvoor waren permanent aanwezig, want onder de politieke dictatuur en bij de economie van de absolute schaarste bleven de opbrengsten op die andere strategieën onveranderd zeer hoog. We dienen ons te realiseren dat de kosten van deze strategieën pure maatschappelijke verspilling zijn. Want daardoor valt niet aan de indruk te ontkomen dat in deze landen massa's individuen met al de door hen gepleegde innovaties op *rentseeking* en zwarte markt activiteiten het bureaucratische socialisme creatief ten grave hebben gedragen.

Keren we terug naar het moderne debat over marktsocialisme. De vraag '*Can market socialism work?*' blijft vanzelfsprekend van eminent belang. Een naïef antwoord echter, dat opnieuw zou getuigen van zelfoverschatting van de theoreticus of van een nog immer levend geloof in Marxistische geschiedeniswetten, kan en mag voor niemand meer acceptabel zijn. Zo'n antwoord vindt men in de moderne literatuur niet. De vraag of het marktsocialisme kan werken heeft hierin veeleer betrekking op het probleem of egalitaire normen en waarden, zowel op het economische als politieke vlak, een plaats hebben binnen de vigerende theoretische visie op het economische functioneren van een samenleving. Een antwoord als '*it might*' lijkt voorlopig meer dan voldoende voor het herstel van zowel de intellectuele respectabiliteit als de politieke integriteit van het egalitarisme.

Dit is goed begrepen door de Engelse denktank van het socialisme, de Fabian Society. Als hoofdoorzaak van de electorale nederlagen van de Labour Party zag zij dat deze zich niet langer bevond in de intellectuele voorhoede van het denken over sociale verandering. De reden daarvan was, meenden de Fabians, een vrijwel unanieme identificatie van het concept van een markteconomie met een kapitalistisch georganiseerde economie. Na de

¹ Dit laat eens te meer zien dat Schumpeters referentiekader het statische Walrassiaanse evenwicht van een 'pure' markteconomie was. Hierin is voor de eerste twee strategieën geen functie. De gedachte dat de kosten verbonden met de eerste strategie, dit zijn de zoek- en leerprocessen zoals benadrukt door respectievelijk Friedrich Hayek en Ludwig Mises, ten koste gaan van de middelen voor het voeren van de derde strategie en derhalve van de dynamische efficiëntie is, voor zover ik heb kunnen nagaan, nooit bij hem opgekomen.

ondergang van de geleide economieën was hierdoor de conservatieve blauwdruk van *laissez-faire* de enig geloofwaardige. Een herstel van het progressieve intellectuele radicalisme is volgens de Fabians (Le Grand, Estrin, 1989) vooral afhankelijk van de mate waarin men erin slaagt deze identificatie van markt en kapitalisme te doorbreken. De grote truc van het radicaal conservatieve pleidooi voor vrijwel ongebreidelde marktwerking is immers, dat het concept markt tot een containerbegrip is gemaakt. Het heeft betrekking op talloze onmogelijk *ex-ante* te coördineren individuele ruiltransacties, maar ook op het doen en laten van de coterie die enorme sommen geld over de wereld rondschuift. Markt-socialisme is dan niet het idee, dat alleen dit laatste moet worden verboden. Het is het idee dat de organisatie van de allocatie op deelgebieden dient te worden getoetst aan normen van sociale rechtvaardigheid. Want uiteindelijk zijn het de institutionele vormgeving van deze markten en - weten we sinds Pareto - de verdeling van verdien-capaciteiten die de uiteindelijke inkomensverdeling bepalen.

Een directe praktische consequentie van de opvattingen van de Fabian Society was, dat de onlangs afgeschafte *Clause IV* van de statuten van de Labour Party nu vanuit de linkerzijde onder vuur kwam te liggen. Uit deze clausule, waarin verdelingsrechtvaardigheid gekoppeld werd aan nationalisatie van produktiemiddelen, sprak volgens haar weinig anders dan een identificatie van socialisme met alomvattende planning. Dat is al even erg als de conservatieve ideologie. Want, menen de Fabians, het zijn mede dit soort semi-intellectuele gemeenplaatsen die de slaafgeborenen ervan weerhouden te ontwaken.

Dezelfde inzet als bij de Fabian Society vinden we in de al jarenlang in het Amerikaanse tijdschrift *Dissent* lopende discussie (vgl. Roosevelt, Belkin, 1994). De drijvende kracht hierachter was het radicale humanisme van de hoofdredacteur Irving Howe. Deze wist talloze grote denkers aan zich te binden. De doorbraak die Howe bewerkstelligde was, dat ogenschijnlijk zeer uiteenlopende en los van elkaar gevoerde debatten bij elkaar werden gebracht in een bezinning op een mogelijke blauwdruk van het markt-socialisme. Te denken valt aan het radicaal democratische programma van Bowles, Gordon en Weisskopf (1983), aan het pleidooi voor een haalbaar socialisme van Nove (1991), aan de discussie van de groep rond Jon Elster over alternatieven voor het kapitalisme (vgl. Elster, Moene, 1989) en aan de discussie in de Fabian Society.

De naïeve blauwdruk van het bureaucratische socialisme blijkt in meer dan een opzicht creatief te zijn vernietigd. De levendigheid van het internationale debat omtrent markt-socialisme laat zien, dat de vernietiging van die blauwdruk niet heeft geleid tot een intellectuele apathie ten aanzien van socialistische normen en waarden. Zij heeft veeleer teruggeleid naar het aloude socialistische humanisme. "Wat willen socialisten nu eigenlijk?", vraagt Roemer

(1994^a) zich af in zijn voor het grote publiek bedoelde reflectie op de toekomst van het socialisme. Willen ze staatseigendom van produktiemiddelen, een éénpartij staat en planning, of willen ze een meer egalitaire verdeling van inkomens, gelijke ontplooiingsmogelijkheden en gelijke toegang tot politieke besluitvorming voor iedereen? En, zouden wij met Adam Smith aan dit laatste moeten toevoegen, willen ze adequate institutionele mogelijkheden voor *bettering their conditions*?

Roemers vraag is, zoals die van Schumpeter, retorisch. Van naïviteit is echter absoluut geen sprake. De ontwerpers van de blauwdrukken, die in Bardhan en Roemer (1993) worden voorgelegd aan een klein economisch zeer hooggeschoold publiek, ontbreekt het ten ene male aan de zelfoverschatting, die zo kenmerkend was voor de modelbouwers van de jaren dertig. De moderne blauwdrukken betreffen bijvoorbeeld de theoretische condities waaronder een verdere democratisering van bedrijven leidt tot efficiëntieverhoging. Of ze geven aanleiding tot een discussie over de instituties waarbinnen een kapitaalmarkt kan functioneren in een min of meer egalitaire samenleving. Uiterst belangrijk daarbij lijkt mij de centrale aandacht in deze moderne discussie voor de ethische grondslagen van het socialisme. Was het niet een oud argument van Pareto en Barone, dat maatschappelijke ongelijkheid als zodanig los staat van het functioneren van markten? Die ongelijkheid is voor een belangrijk deel het resultaat van de ongelijke uitrusting van individuen. En omdat er bij die uitrusting toch maar heel weinig bijzit waardoor enkelen van hen zich zouden kunnen onderscheiden als een exclusief en excellent 'menstype' met recht op een hoog inkomen, lijkt er voldoende ruimte te bestaan om de verdeling van verdiencapaciteiten te beïnvloeden. Kortom, de moderne blauwdrukken laten zien dat het socialistische humanisme een goed intellectueel houvast heeft in economische theorie. Dat is al meer dan waarop menig democratisch socialist had durven hopen.

Literatuur

- Bardhan, P.B., J.E. Roemer (eds.), 1993, *Market Socialism, the Current Debate*, Oxford
- Bowles, S., D.M. Gordon, Th. E. Weisskopf, 1983, *Beyond the Waste Land, a Democratic Alternative for Economic Decline*, New York
- Elster, J., K.O. Moene (eds.), 1989, *Alternatives to Capitalism*, Cambridge
- Lange, O., F. M. Taylor, 1938, *On the Economic Theory of Socialism*, University of Minnesota
- Le Grand, J., S. Estrin (eds.), 1989, *Market Socialism*, Oxford
- Nolan, P, S. Paine (eds.), 1986, *Rethinking Socialist Economics*, Cambridge
- Nove, A., 1991, *The Economics of Feasible Socialism Revisited*, London

Roemer, J.E., 1994^a, *A Future for Socialism*, London

Roemer, J.E. (ed.), 1994^b, *Egalitarian Perspectives, Essays in Philosophical Economics*, Cambridge

Roosevelt, F., D. Belkin (eds.), 1994, *Why Market Socialism?, Voices from Dissent*, New York

Schumpeter, J.A., 1947, *Capitalism, Socialism and Democracy*, London